

Андрій Криськов

Kryskov.te@gmail.com

доктор історичних наук, доцент

Тернопільський національний технічний університет ім. І. Пулюя

Володимир Грузін

старший викладач

Тернопільський національний технічний університет ім. І. Пулюя

ЗАРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО РУХУ У ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ (1920-1930-ТІ РОКИ)

Першою створеною у міжвоєнній Чехословаччині українською організацією націоналістичного спрямування стала «Група української національної молоді», основу якої становили колишні військовики Української Галицької армії. Створена у 1925 р. «Легія українських націоналістів» складалася з ветеранів армії Української Народної Республіки. Обидві організації підтримували зв'язок з Українською військовою організацією і у 1927 р. об'єдналися в «Союз організацій українських націоналістів». У січні 1929 р., після створення Організації українських націоналістів, у її керівництві з 9 осіб четверо (М. Сціборський, П. Кожевників, Д. Демчук та Л. Костарів) представляли українські організації націоналістичного спрямування з Чехословаччини. Організаційна мережа ОУН охопила всі основні центри української еміграції у Чехословаччині (Прага, Подєбради, Брно, Пршібрам). Наявність на території міжвоєнної Чехословаччини великої кількості українців-емігрантів та функціонування тут українських вишів стали сприятливими факторами для поширення ідей націоналізму. Створені у першій половині 1920-х років організації націоналістичного спрямування еволюціонували до утворення єдиної Організації українських націоналістів. Об'єднання різних за ментальністю, походженням і статусом людей відбулося на основі спільності бачення

майбутнього України та спільної позиції щодо орієнтації на власні сили у боротьбі за державність.

Ключові слова: еміграція, міжвоєнний період, націоналізм, українці, Чехословаччина.

Андрей Крыськов

Kryskov.te@gmail.com

доктор исторических наук, доцент

Владимир Грузин

старший преподаватель

Тернопольский национальный технический университет им. И. Пулюя

ЗАРОЖДЕНИЕ УКРАИНСКОГО НАЦИОНАЛИСТИЧЕСКОГО ДВИЖЕНИЯ В ЧЕХОСЛОВАКИИ (1920-1930-Е ГОДЫ)

Первой созданной в Чехословакии периода между мировыми войнами украинской организацией националистического направления стала «Группа украинской национальной молодежи», основу которой составляли бывшие военнослужащие Украинской Галицкой армии. Созданная в 1925 г. «Легия украинских националистов» состояла из ветеранов армии Украинской Народной Республики. Обе организации поддерживали связь с Украинской военной организацией и в 1927 г. объединились в «Союз организаций украинских националистов». У января 1929 г., после создания Организации украинских националистов, в её руководстве из 9 человек четверо (М. Сцыборський, П. Кожэвныкив, Д. Дэмчук та Л. Костарив) представляли украинские организации националистического толка из Чехословакии. Организационная сеть ОУН охватила все основные центры украинской эмиграции в Чехословакии (Прага, Подебрады, Брно, Пршибрам). Наличие на территории междувоенной Чехословакии большого количества украинцев-эмигрантов и функционирование здесь украинских вузов стали благоприятными факторами для распространения идей национализма. Созданные в первой половине 1920-х годов организации

националистической направленности эволюционировали к созданию единой Организации украинских националистов. Объединение разных за менталитетом, происхождением и статусом людей произошло на основе общности видения будущего Украины и общей позиции касательно ориентации на собственные силы в борьбе за государственность.

Ключевые слова: эмиграция, междувоенный период, национализм, украинцы, Чехословакия.

Andriy Kryskov

Kryskov.te@gmail.com

Doctor of Sciences (History), Assoc. Prof.

Volodymyr Hruzin

Senior Lecturer

Ternopil Ivan Pul'uj National Technical University

THE BIRTH OF UKRAINIAN NATIONALIST MOVEMENT IN CECOSLOVAKIA (1920-1930-IES)

The problem of evolution Ukrainian nationalist movement among Ukrainian emigration in Czechoslovakia in the interwar period needs further investigation. Most of immigrants were veterans of Ukrainian military units. Nationalism as a political doctrine started spreading in the middle of the 1920s. This direction of Ukrainian politics was represented such organizations as “Group of Ukrainian national youngs” and “Legion of Ukrainian Nationalists”. They united in summer 1927. When Organization of Ukrainian Nationalists (OUN) was created these organizations have become its members and their leaders led OUN. In the late 1930s, nationalism was the dominant political force among Ukrainian emigration in Czechoslovakia.

Key words: emigration, interwars period, nationalism, Ukrainians, Czechoslovakia.

З літа 1919 р. на території Чехословацької держави почали з'являтися перші українці, які змушені були покинути батьківщину через політичні переконання. Переважну більшість з них становили галичани, а з початку 1920-х років почався масовий наплив наддніпрянців, які тікали з таборів на території Польщі, шукаючи можливості отримати освіту. Фактично, саме у міжвоєнній Чехословаччині відбулася не декларативна, а реальна злука українців, різних за ментальністю та історичним досвідом, але об'єднаних єдиною ідеєю здобуття національної державності. Щось схоже спостерігаємо й тепер, коли громадяни України, такі різні за національністю, мовою спілкування, релігійними вподобаннями тощо об'єднуються і збройно відстоюють право України бути державою.

Проблема зародження націоналістичного руху в середовищі української еміграції у міжвоєнній Чехословаччині залишилася на узбіччі досліджень, які стосувалися вивчення українського націоналізму чи української еміграції, тому дане питання не дістало висвітлення у національній історіографії і є актуальним. Можна згадати у даному контексті книгу, видану 1974 року у Мюнхені Фондацією ім. Є. Коновальця «Євген Коновалець та його доба» [1], де містяться спогади соратників Є. Конвальця, в чому числі і про розвиток націоналістичного руху серед українців у міжвоєнній Чехословаччині, а також сучасні дослідження, які побіжно, у тому чи іншому контексті торкаються даної теми [5, 11, 12]. Метою статті є окреслення проблематики, яка потребує ґрунтовніших досліджень.

У липні 1920 р. у Празі відбулося останнє засідання Стрілецької ради - політичного органу січово-стрілецької організації, на якому було прийняте рішення приступити до організації боротьби в Україні в умовах ворожої окупації [2, с.41-42]. Фактично на засіданні було висунуто ідею створення окремої військової організації, яка діяла б у підпіллі, тобто прообразу майбутньої Української військової організації (УВО).

УВО являла собою таємну військову організацію з відповідною структурою командування. Вона таємно готувала демобілізованих ветеранів

у Галичині та інтернованих солдатів у Чехословаччині до можливого антипольського повстання, а також проводила операції, спрямовані на дестабілізацію польського окупаційного режиму. Організація, що, за приблизними даними, налічувала 2 тис. членів, мала зв'язки як із східно-, так і з західноукраїнським еміграційними урядами та діставала фінансову допомогу від західноукраїнських політичних партій [3, с.383-384]. Але в 1923 році, після вирішення долі Східної Галичини та рішення галицьких політичних партій вести легальну діяльність, становище УВО різко змінилося. Організація відмовилася змінити тактику збройних дій проти поляків, тим самим відштовхнувши від себе легально діючі партії, що відкидали тероризм.

На території Чехословаччини діяла Експозитура (представництво) УВО. Вона вирішувала такі завдання: «1) здобувати і поширювати впливи УВО серед української еміграції в Чехо-Словаччині; 2) розшукувати і організовувати кандидатів в члени УВО; 3) організовувати вишкільні курси, тобто готувати членів УВО до бойово підпільної боротьби на рідних землях; 4) легалізувати членів УВО, що нелегально прибували з Галичини, уможлиблювати їм студії тощо; 5) утримувати важливі прикордонні пункти УВО в Цешині, Шлезьку і в Ужгороді» [4, с.334-335]. Таким чином, Експозитура УВО відігравала значну роль в загальній діяльності організації. Крім рекрутування нових членів для УВО, вона займалась прикриттям переслідуваних у Західній Україні членів організації на території Чехословаччини.

У 1921 р. в таборах інтернованих військовослужбовців УГА в Йозефові та Ліберцях для протидії радянофільству було створено «Групу української національної молоді» (ГУНМ) [5, с.23]. У зв'язку з ліквідацією таборів та переїздом більшості їх мешканців на навчання в українських та чеських вищих учбових закладах до Праги сюди перемістився і центр групи. За короткий час були організовані її нові місцеві осередки у Брно і Пшібрамі, Німецькому Яблонному і Братиславі, а також за межами Чехословаччини - у

Відні, Граці, Леобені, Берліні і Львові [6, с.364-365]. Діяльність Групи української національної молоді мала суто ідеологічний характер. У Празі члени ГУНМ з метою легалізації своєї діяльності увійшли на правах секції до «Української академічної громади в ЧСР». В рамках цієї організації вони вели активну ідейно-політичну боротьбу з радянофілами. Їхні статті часто з'являлись в українських студентських часописах. Новий етап діяльності ГУНМ почався навесні 1924 р., коли у Празі відбувся з'їзд цієї організації, на якому було прийнято ідеологічні основи, обрано Екзекутиву як центральний керівний орган для всіх осередків ГУНМ, вирішено видавати власний друкований орган. У рішеннях цього з'їзду вже було зазначено про необхідність об'єднання «в ЧСР всіх національно-державницьких угруповань», а також вказано про доцільність «утворити центр всіх емігрантських національно-державницьких угруповань в ЧСР» [7]. ГУНМ цілком відкидала програмно-політичні орієнтири екзильного уряду УНР й закордонних українських соціалістів, вважаючи, що ці політичні сили вже довели свою неспроможність, а тому їхні засади є помилковими. З квітня 1924 р. у Празі почав виходити власний друкований орган ГУНМ – «Національна думка». Група підтримувала контакти з Експозитурою УВО в Чехословаччині.

Свою систему суспільних цінностей ГУНМ виклала у статті «Наша ідеологія», надрукованій у «Національній думці»: «Право на життя - це абсолютне право, нічим незміниме, яке не знає передавлення, яке мусить реалізуватися, а передумовою його реалізації є осягнення власної державности... І тому, що це боротьба о життя, не знає вона жадних обмежень, не знає жадних прав. Вона є законом для себе самої і джерелом всіх інших законів. Вона знає тільки право сильнішого, знає його волю. Пусті всі фрази про справедливість, пусті всі фрази про вселюдські ідеали!... Слабий гине!» [8].

В листопаді 1925 р. в Подєбрадах була створена ідеологічно близька до ГУНМ організація, яка дістала назву «Легія Українських Націоналістів»

(ЛУН). ЛУН була створена шляхом злиття в одну організацію «Українського національного об'єднання» (керівники М. Сціборський, Д. Демчук), «Союзу визволення України» (Ю. Коллард, Григорович) і «Союзу українських фашистів» (Л. Костарів, П. Кожевників). Невдовзі організація поширила свою діяльність на Прагу, Брно та інші місцевості Чехословаччини, де зосереджувалися українські емігранти, а також на українців у Берліні, Відні, Парижі і Люксембурзі [9, с.380-386]. Були спроби створити свої осередки в Єгипті та Канаді, діяли представники Легії і у кількох містах Туреччини, Болгарії та Югославії, прагнучи встановити зв'язок з українськими емігрантами з Криму та Кубані [5, с.28].

Головний осередок ЛУН знаходився у Подєбрадах, де членство організації склали переважно колишні вояки армії УНР, що навчалися у той час в Українській господарській академії. На відміну від ГУНМ, кадрову основу ЛУН становили наддніпрянці - М. Сціборський, Д. Демчук, Є. Маланюк, Л. Костарів, П. Кожевників та інші. Разом з тим вже на початку існування ЛУН до неї належало кілька галичан Я. Герасимович, В. Виноградник, Р. Мінів, П. Вигнанський та М. Селешко [5, с.29]. Пізніше кількість галичан в Легії зросла за рахунок нових студентів із західноукраїнських земель. Характерно, що спільність поглядів стала об'єднуючим фактором для галичан та наддніпрянців.

Проте ЛУН не обминули внутрішні суперечності. Причиною їх було те, що організацію творили три названі вище групи, які принесли з собою дві основні ідейно-політичні течії. «Ці течії репрезентували, - писав один з фундаторів ЛУН Ю. Артюшенко, - дві різні відмінні по своїй ментальності групи вояків - членів ЛУН. До чисельно більшої з цих двох груп належали переважно ті військовики, що були пройняті романтикою українського історичного минулого і вже на початку 1917 р. спонтанно включилися в українську національну революцію. Ця група за джерело свого світогляду вважала традиції двох державницьких періодів, себто традиції давньої Козацької Держави і традиції державницького періоду Української

Народної Республіки, на яких і старалися оперти свої ідеологічні засади. До другої, менш чисельної групи, належало переважно те вояцтво, що включилося в державно-збройні визвольні змагання вже в пізніші часи під впливом недавньої дійсності. Це вояцтво включилося в Українську Армію з трохи інакшим психологічним наставленням і соціальними поглядами, що їх потім поступово змінювало... Стоячи осторонь від козацької романтики, це вояцтво шукало спочатку обґрунтування своєї української націоналістичної ідеології в різних нових європейських рухах» [9, с.383-384].

Представники цієї другої течії об'єднувались навколо «Союзу українських фашистів» на чолі з Л. Костаревим та П. Кожевниковим. Після створення Легії вони прагнули дотримуватись своєї політичної лінії, яка була орієнтована на наслідування фашизму. Ідеологічна боротьба всередині ЛУН закінчилась, зрештою, перемогою прихильників орієнтації на власний варіант націоналізму, який би враховував українську специфіку. «Легія українських націоналістів» мала власний друкований орган - журнал «Державна нація».

Легії належить особливе місце в розвитку українського націоналізму. Це була організація, що не лише першою вжила у назві термін «націоналісти», але й одна з перших спробувала сформулювати у своєму програмному документі «Політична платформа Легії українських націоналістів» політичну програму українського «інтегрального націоналізму». Вона складалася з 13 пунктів. У першому пункті подавалось визначення ЛУН як політичної організації, «що інтереси цілої нації та власної держави ставить понад інтереси будь-якої окремої класи або політичної партії» [10, арк.1]. Другий пункт «Платформи» окреслював основні завдання організації, зокрема, «а) повне визволення Українського Народу з-під чужинецького поневолення шляхом консолідованої боротьби всіх національно-державних сил з окупантами українських земель; б) створення Суверенної Соборної Української Держави в її етнографічних і

державних межах; в) охорону національно-державної незалежності» [10, арк.1].

Наступні одинадцять пунктів політичної програми Легії стосувались способів ведення визвольної боротьби, форми «єдиного та реально можливого» державного ладу й верховної влади у майбутній самостійній Україні, а також проблем соціально-економічного та духовного розвитку української нації в її майбутній незалежній державі. Стверджуючи, що «в інтересах нації, для досягнення умов, в яких можлива була б праця по відродженню України та відбудуванню власної держави», неможливим є дотримання «демократичних способів у визвольній боротьбі», організація зазначала, що необхідною є диктатура «Української Нації через об'єднані групи організованих націоналістів-патріотів, що посідають державно-творчі тенденції» [10, арк.1]. Такий висновок базувався на постулаті, що визвольна боротьба і саме існування держави можуть спиратися лише на реальну силу, яка була в змозі подолати негативні наслідки революції та окупації українських земель чужинцями.

Платформа «Легії українських націоналістів» зафіксувала дві суттєві риси майбутнього українського «інтегрального націоналізму», які визначали діяльність націоналістичного середовища протягом всього міжвоєнного періоду: це бажання виступати від імені всіх класів і соціальних груп України та спрямування на тоталітарно-диктаторські методи здобуття держави й управління нею, хоча б на перших порах.

Переломним у розвитку організованого націоналістичного руху став 1927 р. У червні-липні 1927 р. шляхом об'єднання ГУНМ і ЛУН в Чехословаччині був створений Союз організацій українських націоналістів (СОУН) на чолі з М. Сціборським. Згідно з Статутом основними завданнями СОУН були: «1). Пропагувати ідею українського націоналізму; 2). Вести боротьбу за повернення суверенності Україні; 3). Протистояти всім відцентровим силам і поширювати ідею соборності українських земель; 4). Діяти в напрямку створення єдиного визвольного фронту і одного спільного

політичного визвольного центру» [9, с.386-387]. Союз розглядав себе як перехідне формування. Своє головне призначення він вбачав у підготовці конференції, яка мала б вирішити такі завдання: виробити позицію до тодішніх партій; остаточно сформулювати націоналістичну ідеологію й визначити шляхи української національної політики; створити нову націоналістичну організацію, котра об'єднувала б усі схожі елементи як в Україні, так і в еміграції на основі єдиної організаційної схеми [11, с.199].

У 1926-1927 рр. відбулось кілька зустрічей Є. Коновальця з М. Сціборським і О. Бойдуником, велась активна підготовча робота для скликання представницької конференції, яка мала б організаційно оформити український націоналістичний рух. 3-7 листопада 1927 р. в Берліні відбулась I Конференція українських націоналістів. На ній було вирішено «...створити єдину організацію українських націоналістів. До її створення, рахуючись з потребою часу, що вимагає опанування стихійного руху та координації різних організаційних його проявів, покликати до життя й чину Провід Українських Націоналістів». Таке рішення пояснюється тим, що делегати конференції мали різні погляди на процес об'єднання. Проти прихильників створення єдиної Організації українських націоналістів (ця назва вже була сформульована тоді), виступили ті, хто бачив організацію, яка складалася б з двох частин: легальної партії, що розробляла ідеологію та вела політичну боротьбу, та підпільної УВО [12, с.69]. Ця ідея відобразила розуміння розмежування військової боротьби і боротьби політичної. Тому питання створення єдиної організації залишилось відкритим. Найважливішим наслідком роботи I Конференції стало утворення Проводу українських націоналістів (ПУН). До нього увійшли: Є. Коновалець (голова), М. Сціборський, Д. Андрієвський, В. Мартинець [6, с.369]. Цей Провід був тимчасовий, головним завданням його була підготовка конгресу українських націоналістів, що мав конституювати ОУН.

З цією метою 8-9 квітня 1928 р. у Празі була проведена II Конференція українських націоналістів. На основі рішень цієї конференції ПУН

постановив, щоб усі націоналістичні організації, що діяли на західноукраїнських землях і в еміграції, рішуче відмежувались від легальних українських партій й заборонили своїм членам до них належати. Також зазначалось, що до скликання конгресу організаційно-автономний статус окремих націоналістичних груп зберігався, але їхнім представником для зовнішніх стосунків ставав ПУН [13, с.106-107].

У січні 1929 р. представники УВО та інших націоналістичних організацій зустрілись у Відні, де з 27 січня по 3 лютого у напівлегальній обстановці був проведений I Конгрес українських націоналістів. Внаслідок тижневої роботи було утворено єдину Організацію українських націоналістів. На I Конгресі українських націоналістів був обраний новий Провід. До його складу увійшли 9 осіб: Є. Коновалець, М. Сціборський, Д. Андрієвський, В. Мартинець, П. Кожевників, Н.Н. (із радянської України), Ю. Вассиян, Д. Демчук і Л. Костарів [14, с.665].

Перші відділи ОУН у Чехословаччині були засновані на еміграції вже у лютому березні 1929 р. на основі місцевих осередків ЛУН та ГУНМ. З часом організаційна мережа ОУН на еміграції охопила майже всі основні скупчення української імміграції у Чехословаччині (Прага, Подєбради, Брно, Пшібрам та ін.), Франції, Бельгії, Німеччині, Австрії, Люксембурзі, Італії та деяких інших європейських країн. Усього ОУН мала близько 35 відділів у Європі, а також підпорядковані їй організації в Аргентині, Бразилії, Канаді, Маньчжурії та США. Сумарна кількість членів ОУН у Європі вже на середину літа 1931 р. становила близько 900 осіб [11, с.209].

У Чехословаччині під впливом ОУН перебували такі організації: 1) Центральний союз українського студентства, більшість членів якого одночасно були членами ОУН; 2) Союз українських емігрантських організацій в ЧСР, який складався з 5-ти українських емігрантських організацій; 3) Союз українських пластунів-емігрантів, який очолював член ОУН Чмола; 4) Українсько-литовське студентське товариство. Через цю організацію ОУН мала стосунки з посольством Литви у Празі; 5)

Український «Сокіл» та б) Українська студентська спілка «Зарево», головною метою якого було ведення пропаганди через літературу і мистецтво [15, s.190-191].

Незважаючи на велику кількість різних організацій, найбільший вплив на українців у Чехословаччині мали націоналістичні ідеї, що їх пропагувала Організація українських націоналістів. Хоча у період з 1931 по 1939 рр. відбулося багато репресій проти її членів, організація швидко поширила свій вплив на різні верстви українського середовища у Чехословаччині. Характерними з цього погляду є резолюції XI з'їзду Центрального союзу українського студентства організації, що об'єднувала переважну більшість українського студентства в Європі. В одній з них зазначалось: «XI з'їзд ЦеСУСа віддає свій поклін тіни Вождя Української Нації, полк. Є. Коновальця, що був забитий большевицькою Москвою підступно 23.V.1938 р. в Роттердамі. Свому трагічно згинувшому Вождеві, який ціле своє життя присвятив служенню Нації, та який привернув Українській Нації віру в себе та вказав шлях до здобуття своєї незалежності XI з'їзд ЦеСУСа прирікає святочно цим шляхом іти, аж до зреалізування того, чим горіла ціла душа Великого Покійника, - до створення Самостійної Соборної Української Держави» [16]. ОУН стала найголовнішою політичною силою в українському середовищі у Чехословаччині 1930-х рр.

Джерела та література:

1. Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Фундація ім. Євгена Коновальця, 1974. – 1019 с.
2. Євген Коновалець. Біографічний нарис. – Івано-Франківськ: Облвидав: «Галичина», 1991. – 57 с.
3. Субтельний О. Україна: Історія / Орест Субтельний. – Київ: Либідь, 1991. – 512 с.
4. Мельникович О. До історії УВО у Чехо-Словаччині / О. Мельникович // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С.328-340.

5. Книш З. Становлення ОУН / Зиновій Книш. – Київ: Вид-во ім. О. Теліги, 1994. – 128 с.
6. Бойдуник О. Як дійшло до створення ОУН / О. Бойдуник // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С.359-379.
7. Національна думка. – 1924. – Ч.1.
8. Національна думка. – 1924. – Ч.3.
9. Артюшенко Ю. Легія Українських Націоналістів // Ю. Артюшенко // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С.380-394.
10. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф.4465. – Оп.1. – Спр.21.
11. Трощинський В. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище / В. Трощинський. – Київ: «Інтел», 1994. – 260 с.
12. Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух / О. Баган. – Дрогобич: «Відродження», 1994. – 192 с.
13. Бойків О. Моя співпраця з Полковником / О. Бойків // Життя і смерть полковника Євгена Коновальця. – Львів: «Червона калина», 1993. – 326 с.
14. Онацький Є. Коновалець і ПУН перед проблемою розбудови ОУН в Україні / Є. Онацький // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С.665-700.
15. Tejchmanova S. Dokument o ukrajinske emigraci v meživalečnem Československu / S. Tejchmanova // Slovanský přehled. – 1993. - №1.
16. Пробоєм. – 1939. – Ч.8.

Транслітерований список

1. Evhen Konovalets ta joho doba [Evhen Konovalets and His Epoch], Munich, Evhen Konovalets Foundation, 1974, 1019 p.
2. Evhen Konovalets. Biohrafichnyj narys [Evhen Konovalets. Biography Essay], Ivano-Frankivs'k, oblvydav "Halychyna", 1991, 57 p.
3. Subtelny O. Ukrajina: Istorija [Ukraine: History], Kyiv, "Lybid", 1991, 512 p.

4. Melnykovych O. Do istoriji UVO u Chekhoslovachchyni [History of UMO in Czechoslovakia] in Evhen Konoval's ta joho doba [Evhen Konoval's and His Epoch], Munich, 1974, pp. 328-340.
5. Knysh Z. Stanovlennia OUN [Becoming OUN], Kyiv, O.Teliha Publ., 1994, 128 p.
6. Bojdunyk O. Jak dijshlo do stvorennia OUN [How It Came To Creating OUN] in Evhen Konoval's ta joho doba [Evhen Konoval's and His Epoch], Munich, 1974, pp. 359-379.
7. Natsional'na dumka [National Opinion], 1924, №1.
8. Natsional'na dumka [National Opinion], 1924, №3.
9. Artiushenko Yu. Lehia Ukrajin's'kykh Natsionalistiv [Legion of Ukrainian Nationalists] in Evhen Konoval's ta joho doba [Evhen Konoval's and His Epoch], Munich, 1974, pp. 380-394.
10. Tsentral'nyj derzhavnyj arkhiv vyshchych orhaniv vlady i upravlinnia Ukrainy [Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine], fund 4465, description 1, case 21.
11. Troshchyn's'kyj V. Mizhvoienna ukrajins'ka emihratsiia v Evropi jak istorychne i sotsial'no-politychne javyshche [Interwar Ukrainian Emigration in Europe as a Historical and Socio-Political Phenomenon], Kyiv, "Intel", 1994, 260 p.
12. Bahan O. Natsionalizm i natsionalistychnyj rukh [Nationalism and Nationalist Movement], Drohobych, "Vidrodzhennia", 1994, 192 p.
13. Bojkiv O. Moja spivpratsia z Polkovnykom [My Cooperation with Colonel] in Zhyttia i smert' polkovnyka Evhena Konoval'tsa [Life and Death of Colonel Evhen Konoval's], L'viv, "Chervona kalyna", 1993, pp.102-115.
14. Onats'kyj E. Konoval's i PUN pered problemuju rozbudovy OUN v Ukraini [Konoval's and PUN in Front of the Problem of Building OUN in Ukraine] in Evhen Konoval's ta joho doba [Evhen Konoval's and His Epoch], Munich, 1974, pp. 665-700.

15. Tejchmanova S. Dokument o ukrajinske emigraci v meživalečnem Československu [The Document About Ukrainian Emigration in the Interwar Czechoslovakia] in Slovanský přehled [Slavic Review], 1993, №1.
16. Probojem [Attack], 1939, №8.